

प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई यांचे मराठी साहित्यातील योगदान

लघुकथालेखकांच्या पहिल्या पिढीत ना. सी. फडके, वि. स. खांडेकर, य. गो. जोशी यांच्याबरोबरीने लक्ष्मणराव सरदेसाई कथालेखन करताना दिसतात. यशवंत, मनोरंजन, ज्योत्स्ना, पारिजात, स्त्री, साधना, प्रतिभा अशा काही महत्त्वाच्या नियतकालिकांमधून त्यांच्या कथा प्रसिद्ध होत होत्या. खरं तर गोमंतकाला मराठी साहित्याची संपन्न आणि समृद्ध अशी परंपरा आहे. अगदी संतसाहित्यापासून आजच्या आधुनिक साहित्यापर्यंत वैविध्यपूर्ण असे साहित्य निर्माण झालेले दिसते. पण त्यातील काहीच साहित्यिक मराठीच्या मुख्य प्रवाहात स्वतःची वेगळी नाममुद्रा उमटविताना दिसतात. त्यात वि. स. सुखटणकर, महादेवशास्त्री जोशी, तर्क. लक्ष्मणशास्त्री जोशी, लक्ष्मणराव सरदेसाई, बा. भ. बोरकर, शंकर रामाणी अगदी अलीकडचे साहित्यिक विश्राम गुप्ते इ. साहित्यिकांचा उल्लेख करता येतो. लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी मराठी साहित्यनिर्मिती करून मराठीच्या मुख्य प्रवाहाशी जे नाते जोडले त्याचा विविधांगाने वेध घेणे, कथाकार म्हणून असणारे वेगळेपण, आशय आणि अभिव्यक्तीचा त्यांनी केलेला विचार, कथालेखनाबरोबर इतर साहित्यप्रकार हाताळून त्यांच्या साहित्यलेखनाची वैविध्यता तपासणे हा या निबंधाचा उद्देश आहे.

गोवा मुक्तीपूर्व आणि मुक्तीनंतरच्या काळात सातत्याने आणि दीर्घकाळ लेखन करणारे गोमंतकातील महत्त्वाचे साहित्यिक म्हणजे लक्ष्मणराव सरदेसाई. त्यांनी जवळजवळ ७०० च्या वर कथा लिहिल्या तर त्यांचे १५ कथासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. *कल्पवृक्षाच्या छायेत, मोहर, सागराच्या लाटा, वादळातील नौका, पडसाद, विजेची कोर, ढासळलेले बुरुज, सोनेरी ऊन, लक्ष्मणरेषा* इ. कथासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. याव्यतिरिक्त त्यांचे इतर लिखाणही त्यांच्या कथांइतकेच महत्त्वपूर्ण ठरते पण त्याची फारशी दखल घेतली गेलेली नाही. किंबहुना प्रादेशिकतेचे वैशिष्ट्यच केवळ अधोरेखित झाल्याने मराठी साहित्याला त्यांनी दिलेले इतर योगदान बाजूला राहिले यानिमित्ताने त्यांच्या इतर लेखनाचा वेध घेणे उचित ठरेल. त्यांचे कथालेखन तर महत्त्वाचेच आहे पण त्याचबरोबर त्यांची *मांडवी तू आटलीस?* (१९४७) ही कादंबरी तत्कालीन गोमंतकाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय जीवनावर अचूक भाष्य करणारी महत्त्वाची कादंबरी आहे. उत्तम अनुवादक म्हणून त्यांनी केलेला *जगावेगळा* हा आल्बेद काम्यूच्या (L'Etranger) कादंबरीचा अनुवाद तर ब्राह्मण हा फ्रांसीस्कु लुईश गॉमिश (Os Bramanes) यांच्या कादंबरीचा अनुवाद महत्त्वाचा ठरतो. ललित गद्यात त्यांच्या प्रतिभेचा स्वैर विलास दिसून येतो. गोमंतकातील सांस्कृतिक जगण्याला संपन्न करणाऱ्या, गोमंतकाच्या भूमीतील लोकसंस्कृतीच्या खऱ्या उपासकांची अंतर्बाह्य ओळख करून देणारा '*गोव्याकडची माणसं*' हा व्यक्तिचित्र संग्रह महत्त्वाचा ठरतो. त्याचबरोबर त्यांनी लिहिलेले ललितनिबंध वैशिष्ट्यपूर्ण असे आहेत. काही कविताही त्यांनी लिहिल्या पण त्या संग्रहरूपाने प्रसिद्ध नाहीत. स्वतः लक्ष्मणराव गोमंतकाच्या

मुक्तीसंग्रामाशी संबंधित होते तसेच मुक्तीनंतरच्या काळातील घडामोडींवर अतिशय स्पष्टपणे आपली प्रतिक्रिया त्यांनी त्या त्या वेळी नोंदविलेली आहे. उदा. फुलाई गावड प्रकरण, सत्याग्रहात उडी, वेगवेगळ्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष, जनमतकौलाविषयीचे मत, आणीबाणीला विरोध, भाषा प्रश्न इ. घटनांशी ते बांधील असलेले दिसतात. याअनुशंगाने त्यांनी लिहिलेली *गोमंतकातील धर्मांतर प्रकरण, ख्रिस्तीधर्मगुरूचे आक्रमण* या पुस्तिका तत्कालीन सामाजिक प्रश्नांवरील त्यांचे परखड भाष्य म्हणता येईल. एकूणच कथा, कादंबरी, कविता, ललितगद्य जवळजवळ सगळेच साहित्यप्रकार हाताळणारे गोमंतकातील २०व्या शतकातील एक महत्त्वाचा लेखक म्हणून लक्ष्मणराव सरदेसाई यांचा उल्लेख करता येतो.

साहित्यनिर्मिती आणि तत्कालीन समाजवास्तव यांचा परस्परांन्वय लक्ष्मणराव सरदेसाई यांच्या साहित्याच्या संदर्भात अधोरेखित करताना असे दिसते की, ते साहित्यनिर्मितीच्यावेळी केवळ कल्पनेत रमले नाहीत तर त्यांचे मन पुन्हा पुन्हा वास्तवातच स्थिर होताना दिसते. साहित्यिकाच्या जीवननिष्ठेत आणि कलानिष्ठेत कधीच त्यांनी भेद केला नाही. आयुष्यात वेगवेगळ्या भूमिका त्यांनी पार पाडल्या पण प्रत्येक ठिकाणी त्यांची निष्ठा सारखीच होती. ते जितके मनस्वीपणे जगले तितकेच त्यांचे लेखन वैविध्यपूर्ण झाले. पत्रकार, शिक्षणसंस्थातील पदाधिकारी, स्वातंत्र्यसेनानी, राजकीय, सामाजिक या सगळ्या क्षेत्रात सक्रीय सहभाग एकाबाजूला असताना दुसरीकडे त्यांनी स्वतःला साहित्यव्यवहाराशीही तितक्याच प्रामाणिकपणे जोडून घेतले. कुडचडेच्या भाषणात त्यांनी साहित्याचे समाजातील महत्त्व, साहित्यिकाची जबाबदारी, अनुभूतीचे महत्त्व, मंत्रतंत्राचे अभिन्नत्व, चिरंतर नीतीचा परिपोष अशा अनेक अंगांनी साहित्याविषयीची गंभीर चर्चा केलेली दिसते. जीवनातील सत्य, शिव आणि सौंदर्याचा चिरंतन वेध, प्रांजळपणे आलेले अनुभव लक्ष्मणराव मांडत राहिले याविषयी ते म्हणतात, 'आजवर जीवनात मी जे काही पाहिलं, ऐकलं, अनुभवलं, जगलो ते अतीव आस्थेने, मनाच्या तळमळीनं, काळजाच्या कळवळ्यानं, काही तत्त्वं रक्तात भिनवून, इतरांना थोडं देऊन, त्यांच्यापासून खूप घेऊन, इतरांच्या जीवनात बुडी मारून, सत्तासंपत्तीपासून दूर राहून नव्हे, त्यांना प्रयत्नपूर्वक टाळून, प्रसंगी धोके पत्करून कधी लोकसमुदायाशी एकरूप होऊन, कधी विजनवासात एकाकी राहून या प्रदीर्घ साधनेतून - प्रक्रियेतून जे निघालं तीच माझी कमाई.' ही त्यांची प्रांजळ कबूलीच खूप काही सांगून जाते. विषयवैविध्यता, पारंपरिक विषय बाजूला करून गोमंतकाच्या पार्श्वभूमीवर मराठी साहित्याला अनोळख्या असणाऱ्या विश्वाची ओळख करून दिली, गोमंतकीय निसर्ग त्याच्या वेगवेगळ्या छटांसह चित्रित केला अशातऱ्हेने एखाद्या प्रदेशाचे विविधांगी दर्शन आजवर मराठी साहित्याला अनोळखे होते. त्याचबरोबर तंत्राचा त्यांनी केलेला गांभिर्याने विचार, कथातंत्रामध्ये आणलेले नाविन्य, हिंदू आणि ख्रिस्ती संस्कृतीचे घडविलेले दर्शन, तत्कालीन काळाला उभे करण्याचे सामर्थ्य या वेगवेगळ्या अंगांनी लक्ष्मणरावनी मराठी विश्वाला नाविन्याची जाणीव करून दिली. गतकाळातील वैभवाच्या, संपन्नतेच्या आठवणी, वर्तमानात हे सर्व हरवल्याने अस्वस्थता, भविष्याचे चिंतन, सुष्ट-दुष्ट प्रवृत्तींतील संघर्ष, नियतीचा खेळ, परिस्थितीपुढे

हतबल झालेली पात्रे याचे चित्रण. सुष्ट प्रवृत्तींच्या व्यक्तीबाबत नियती कितीही क्रूर खेळ खेळत असली तरी त्यांचे मानसिक खच्चीकरण होणार नाही आणि माणूसकीवरची निष्ठा संपुष्टात येणार नाही याची दखल घेताना सरदेसाई या पात्रांच्या स्वभावाशी तादात्म्य पावतात. माणसाच्या जगण्याशी समरस होताना, 'भूमीत निसर्ग आणि समाज सामावतात. समाज म्हणजे माणसे त्या माणसांच्या जीवनाशी समरस होऊनच साहित्यिकाला आपलं साहित्यविश्व निर्माण करावं लागतं.'^२

सातत्याने कथालेखनामुळे या साहित्यप्रकारातून अतिशय सुक्ष्म पातळीवर आशय आणि अभिव्यक्तीच्या अंगाने विचार लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी केलेला दिसतो. विषयवैविध्य तर आहेच पण त्याचबरोबर नाट्यात्मकता, संवादात्मकता, स्वगतांचा केलेला वापर, वातावरणकौशल्य, प्रतिकात्मकता, व्यक्तिरेखांचे स्वभावविशेष, निसर्गाच्या कथानकानुरूप वेगवेगळ्या छटा, अस्सल प्रादेशिकतेच्या छटा, चिरंतनाचा ध्यास, जीवनावरील श्रद्धा, यातून त्यांनी मंत्र आणि तंत्राचा केलेला विचार. मराठी कथेला अधिक तंत्रबद्ध करण्यामध्ये लक्ष्मणरावांचे योगदान महत्त्वपूर्ण ठरते. आनाताँल फ्रांस, माँपासा इ. फ्रेंच साहित्यिकांनी तंत्राचा विचार ज्यात-हेने केला तसा मराठी कथेसंदर्भात लक्ष्मणराव यांनी केला. मराठी कथेत आशय वैविध्यता तर आणलीच पण त्याचबरोबर कथेच्या आविष्कारात त्यांनी जाणीवपूर्वक बदल केला. फ्रेंच साहित्याच्या व्यासंगामुळे ही तंत्रबद्धता त्यांच्यात आलेली दिसते. बा. द. सातोस्कर लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी तंत्राचा विचार करताना जो बदल केला ते सांगताना, कथानकाला संवादी निसर्गवर्णने, श्रृंगारीक वर्णने अतिशय नटव्या व मोहक भाषेत सांगणे, प्रेमाच्या, प्रणयाच्या विविध छटा वर्णन करणाऱ्या कथा अशा अंगाने त्यांनी कथेला एक नाविन्यपूर्ण असे तंत्र बहाल केले. त्यांची साहित्यिक दृष्टी पारंपरिक वाट न चोखाळता तसेच समकालिनांच्या प्रभावाखाली प्रस्तुत न होता तिला नाविन्याची ओढ लागली होती हे त्यांच्या साहित्यातून स्पष्ट होते. आपला वाचक वर्ग त्यांनी फडके खांडेकरांच्या कालखंडात निर्माण केला. त्यांच्या कथा वाचकांचे लक्ष वेधून घेऊ शकल्या याविषयी कृष्णद्वैपायन म्हणतात, 'कथा-लेखकांच्या या भाऊगर्दीत लक्ष्मणराव वास्तविक लोपून जावयाचे, पण त्यांनी निवडलेले कथाविषय आणि त्यामागची मराठी मनाला सुरम्य वाटणारी प्रादेशिक पार्श्वभूमी या दुहेरी आधारावर त्यांनी आपल्या वाचकांची मने रोखून धरली.'^३ कथेचा आशय तितक्याच सहजपणे वाचकांपर्यंत पोहचण्यासाठी तंत्राचा ज्या सहजतेने वापर करतात त्यातच त्यांच्या कथेच्या यशाचे गमक आहे. *निवारा* या कथेत पात्रांच्या मनातील अस्वस्थता अतिशय सहजतेने सांगतात. प्रतिकात्मकता हा तर त्यांच्या कथेचा विशेष ठरतो. 'आपल्या प्रशस्त घराचे त्यांनीच अलीकडे तुखंग करून टाकलेले आहे. घरात अंधार, तसा त्यांच्या मनातही... शंभर माणसे खुशाल नांदू शकतील अशा पंचवीस - तीस दालनांच्या घरात अवघी चार-पाच माणसे विलक्षण ताणलेल्या मनःस्थितीत पिशाच्चाप्रमाणे वावरतात!... अशा सुन्न वातावरणात ही माणसे जगतात, कुजबुजतात, चुकचुकतात, सुस्कारतात, कुढतात, कुजत राहतात आणि जुन्या आठवणींची जपमाळ ओढीत समोरच्या भव्य चर्चच्या शिखरावरील क्रॉसला हताशपणे बघत बसतात.'

प्रादेशिकतेची संकल्पनेचा लक्ष्मणराव सरदेसाईंनी केलेला विचार आजही अभिनव आहे. प्रादेशिकतेच्या खुणा वि. स. सुखटणकरांच्या 'सह्याद्रीच्या पायथ्याशी' या कथासंग्रहातून दिसत असल्या तरी अस्सल प्रादेशिकतेची बीजे लक्ष्मणराव सरदेसाईंच्या साहित्यात सापडतात. एखादा प्रदेश त्याच्या अंतरबाह्य ओळखीसह कसा येतो याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे सरदेसाईंचे साहित्य होय. भूमी आणि भाषा यांच्याशिवाय ललित साहित्याचे पोषण होऊ शकत नाही असे मत ते मांडतात. तसेच भूमीत निसर्ग आणि समाज या दोन्हींचा समावेश होतो त्यामुळे दोन्हींचाही विचार त्यांनी आपल्या साहित्यात समांतर पातळीवर आणि तितक्याच गांभिर्याने केलेला आहे. सुखटणकरांच्या कथासंग्रहातील प्रादेशिकतेच्या मयदिविषयी सरदेसाई म्हणतात, 'सुखटणकरांच्या सह्याद्रीच्या पायथ्याशी हा संग्रह प्रसिद्ध झाला व प्रादेशिकतेचे वारे मराठी कथाक्षेत्रात खऱ्या अर्थाने वाहू लागले. तथापि सुखटणकर जीवनानुभवांना तीव्रतेने भिडले असे काही मला वाटत नाही. त्यांची प्रादेशिकता ही केवळ बाह्य वर्णनांच्या व वातावरण निर्मितीच्या पातळीवरच राहिली.'^४ लक्ष्मणराव सरदेसाई यांच्या साहित्यात डोकावणारी प्रादेशिकता वरवरची नसून ती त्यांच्या साहित्याचा अभिन्न भाग बनूनच, एकरूप होऊनच येते. एखाद्या प्रदेशातील नैसर्गिक सृष्टी जितकी महत्त्वाची तितकेच त्यातील जिवनानुभवाचा सुक्ष्मातिसूक्ष्म पातळीवर वेध घेणे गरजेचे असते. 'आज प्रादेशिक वाङ्मयात जी कलात्मकता व जीवनानुभूतीचा साक्षात्कार जाणवतो त्याची बीजे कल्पवृक्षाच्या छायेत या त्यांच्या पहिल्या कथासंग्रहातही आहेत. त्यामुळे लक्ष्मणराव सरदेसाई हे आजच्या विकसित प्रादेशिक कथेचे जनक म्हणून जनकत्वाचे श्रेय त्यांनाच दिले पाहिजे.'^५ प्रादेशिक संकल्पनेच्या आधारे त्यांनी मराठी साहित्याला दिलेले योगदान नोंदवता येते.

सरदेसाई यांच्या साहित्यातून येणारा निसर्ग हा केवळ वर्णनात्मक पातळीवरच राहत नाही. तो वेगवेगळ्या छटांसह, रंगांसह, आकारासह तसेच त्याच्या स्वभावासह येतो. एक पात्र म्हणूनच तो त्यांच्या साहित्यात वावरतो. उदा. *तृप्ती* या कथेतील नायक कुळागारात राबणाच्या चंद्राला भेटायला चालला आहे. त्यांच्या मनात चंद्राविषयी अनामिक असे आकर्षण आहे. कशाची तरी तृप्ती करून घ्यायची आहे या एकाच कल्पनेने तो अस्वस्थ आहे. यावेळी निसर्गाचे येणारे वर्णन आणि नायकाच्या मनाची अवस्था हे समसमान पातळीवर येतात. 'चंद्राला भेट घ्यायची म्हणून त्यानं शालिनीच्या अलमारीतील एक सुगंधी साबणाची उंची वडी खिशात टाकली. तिथंच एक नवा करकरीत कंगवा दिसला. तो पण त्यानं घेतला. वाटेत त्याला गुरांचा कळप लागला. त्याचा गुराखी पावा वाजवित होता आणि गुरे माळरानावर चरत होती. शेते पिकाला आली होती आणि माडांचे कवाळे नारळीच्या पेंडींनी भरून गेले होते. भरती आल्यामुळे नदी तुडूंब भरली होती. समोरचे बोडके डोंगर देखील हिरवळीनं आच्छादून टाकले होते. कुणालाही असं वाटावं की आतून बाहेरून हे हिरवळीचेच बनविलेले आहेत. सगळीकडे तृप्ती अगदी ओसंडून राहिली होती.' अशातऱ्हेने निसर्ग वेगवेगळ्या स्वभावविशेषांसह साहित्यात येतो. कधी मदमस्त धुंदीत, कधी मिलनोत्सुक, तर कधी अगदी विरूद्ध असे विक्राळ रूप

धारण करत येतो. गोमंतकीय निसर्ग आणि गोमंतकीय माणूस यांच्या अनुशंगाने त्यांनी आपल्या साहित्यात आणलेले नाविन्य अनन्यसाधारण आहे. ‘गोमंतकाच्या अभिनव पार्श्वभूमीवर कथांची उभारणी करून कथेला आगळ्या सौंदर्याने व नाविन्याने वैशिष्ट्यपूर्ण करण्याचे कार्य या काळात प्रामुख्याने लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी केले.’^६ प्रादेशिकतेबरोबर विश्वात्मकतेची आस त्यांनी धरली. प्रादेशिकतेशिवाय जिवंत कथासाहित्य असू शकत नाही हे सांगताना त्यांनी विश्वात्मकतेलाही तितकेच महत्त्व दिले. यासंदर्भात लक्ष्मणराव सरदेसाई म्हणतात, ‘प्रादेशिक वेगळेपण समजून घेण्याची आणि ते व्यक्त करण्याची ताकद साहित्यिकात असली पाहिजे. त्याचप्रमाणे विश्वात्मक असे जे काही जीवनात असतं तेही समजून घेण्याची आणि व्यक्त करण्याची शक्तीही त्याच्यात असली पाहिजे.’^७ यावरून त्यांनी प्रादेशिकता आणि विश्वात्मकता या दोन्हींना दिलेले महत्त्व लक्षात येते.

लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी गोमंतकीय जीवन जसे दिसले तसे आणि तितक्याच प्रांजळपणे मांडले आहे. गोमंतकाविषयीचे अतीव प्रेम, इथल्या माणसाविषयी आपुलकी, थोडक्यात गोमंतकीय निसर्ग आणि गोमंतकीय माणूस हा त्यांच्या लिखाणाच्या केंद्रस्थानी असलेला दिसतो. तो त्यांच्या स्वभावविशेषांसह, वेगळेपणासह चित्रित करतात. वेगवेगळ्या वर्गातील, स्तरातील, वयोगटातील ही पात्रं त्यांच्या विचार, विकार, वासनांसह येतात. हिंदू समाजाचे चित्रण जितक्या प्रभावीपणे येते तितक्याच प्रभावीपणे ख्रिस्ती समाजाचे चित्रणही येते. मराठीमध्ये इतक्या प्रभावीपणे ख्रिस्ती समाजाचे चित्रण विशेषतः त्यांच्या जीवनशैली, वेगळेपणासह सरदेसाईंनी रेखाटले हे त्यांचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य ठरते. स्त्रीसौंदर्य आणि निसर्गसौंदर्य येताना त्यांच्या प्रतिभेचे एक वेगळेच रूप दिसते. उदा. *चांडाळ* या कथेत येणाऱ्या ओंवळचे वर्णन, ‘गळ्यात काळ्या-निळ्या पोतांच्या गळसऱ्या घातल्या होत्या, हातात पितळेचे वाळे घातले होते. कानाच्या पाळ्यांच्या भोकातून मोठमोठी ओबडधोबड भूषणे लोंबत होती. नाकात सोन्याचा दांडा लटकत होता.’ तर *तिचा उद्धार* या कथेत पाद्रीचे येणारे वर्णन, ‘काळा डगला ! पाद्रीचे आयुष्य त्या काळ्या डगल्याप्रमाणेच नीरस व काळेकुट्ट असते याचे ते निदर्शक होते काय?’ यावरून वाचक सहज त्यांच्या कथेतील पात्रांशी एकरूप होतो.

लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी काही संग्रामकथा लिहिल्या. त्यांचे कादंबरीलेखनही अशाच विविधांगाने महत्त्वाचे ठरते. *मांडवी तू आटलीस?* ही कादंबरी गोव्याच्या इतिहासातील महत्त्वाच्या संदर्भांना व्यक्त करणारी कादंबरी आहे. सरदेसाई यांनी लिहिलेले ललित निबंध खूप महत्त्वाचे ठरतात. *गोव्याकडची माणसं* या व्यक्तिचित्रात पदेर, देमादिस्त, गावडा, शाळामास्तर, भावीण, मसणखांब, झिला अशी काही व्यक्तिचित्रे येतात. गोमंतकाच्या अस्सल उपासकांविषयी लक्ष्मणराव सरदेसाई भरभरून बोलतात. ‘पोर्तुगीज राजवटीतील वैशिष्ट्यपूर्ण गोमंतकीय लोकजीवन अनेक आंगोपांगांसह जिवंत करून ठेवण्याचे ऐतिहासिक कार्य लक्ष्मणरावांनी आपल्या ललित साहित्यातून केले आहे. त्या जीवनाला रंग, रूची आणि आकार देणारी गोमंतकीय माणसे प्रातिनिधिक रूपात चितारून ठेवली आहेत. ही माणसे आता अस्तंगत झालेल्या त्या लोकसंस्कृतीची शिल्पकार होती. त्यांचे अंतरंग आणि बहिरंग

लक्ष्मणरावांनी मोठ्या कलात्मकतेने दाखविले आहे.”^८ त्यांचे एकूणच ललित लेखन गोमंतकीय सांस्कृतिक अंगाने महत्त्वाचे ठरते. मराठीच्या मुख्य प्रवाहात स्वतःचा ठसा उमटवित असताना गोमंतकीय मराठी साहित्यातही महत्त्वाचे योगदान दिले. मराठी साहित्याबरोबर ‘गोमंतकीय मराठी साहित्यातही मराठी कथेच्या सुवर्णकाळाचे ते अध्वर्यू ठरले’, असा बा. द. सातोस्कर त्यांचा उल्लेख करतात. त्यांच्या कथेची बलस्थाने जशी आशयाच्या अंगाने सांगता येतात तशीच ती अभिव्यक्तीच्या अंगाने सांगता येतात. ‘साधी, सोपी, कमावलेली, संदर्भसंपृक्त भाषा, प्रसन्न, साधी आणि कथार्थानुसारी शैली ही त्यांच्या कथेची बलस्थाने आहेत.’^९ सहजपणा हा त्यांच्या लिखाणाचा विशेष सांगता येतो. त्यामुळेच त्यांची कथा वाचकाच्या मनाला सहजपणे भिडते.

ना. सी. फडके - वि. स. खांडेकर यांच्या लेखनाने प्रभावित झालेल्या कालखंडात स्वतःची अशी वेगळी वाट चोखाळणारे, अस्सल प्रादेशिक जीवनानुभव मांडताना प्रादेशिकतेच्या संकल्पनेचा गांभिर्याने विचार करणारे, जगणं आणि साहित्य यातील अंतर पुसून टाकणारे लक्ष्मणराव सरदेसाई यांनी मराठीच्या मुख्य धारेत स्वतःची अशी वेगळी ओळख निर्माण करत मराठी साहित्याला मंत्रतंत्राचा नवा फॉर्मूला दिला. जीवनाचा विविधांगाने वेध घेणाऱ्या लक्ष्मणरावांच्या कथा इतर भाषांमध्ये अनुवादीत झाल्या त्यात फ्रेंच, पोर्तुगीज, जर्मन, इंग्रजी, हिंदी, तामिळ, गुजराथी, कोंकणी. जे प्रत्यक्ष जगले त्याचेचे अस्सलिखित प्रतिबिंब त्यांच्या साहित्यात उमटले. वास्तवाचा वेगवेगळ्या परिणामांसह वेध कसा घ्यायचा हे त्यांचे साहित्य सूचित करते. एखाद्या लेखकाचं साहित्य एकाबाजूला देशकालपरिस्थिती बद्ध असते तर दुसऱ्या बाजूला चिरंतरतेला कवेत घेणारं, सार्वत्रिकतेला आणि वैश्विकतेला तितक्याच प्रभावीपणे गवसणी घालणारे असते याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे लक्ष्मणराव सरदेसाई यांचे साहित्य.

निष्कर्ष:

१. प्रादेशिकतेच्या संकल्पनेचा पुरस्कार करून मराठी साहित्यात अस्सल प्रादेशिक साहित्याची भर घातली.
२. मंत्र आणि तंत्र याचा नाविन्याच्या अंगाने विचार केला.
३. साहित्य, साहित्यिक, भाषा, भूमी, निसर्ग, जीवनानुभव, चिरंतन नीती आणि अभिरूची या अंगाने महत्त्वपूर्ण चर्चा केली. जी कोणत्याही काळात मौलिक ठरते.
४. कथानकातील एक महत्त्वपूर्ण पात्र म्हणून निसर्गचित्रण येते.
५. सौंदर्याच्या, प्रणयाच्या वेगवेगळ्या छटा अधोरेखित केल्या.
६. जीवन आणि कला यांचा परस्पर संबंध अधोरेखित केला.
७. सातत्याने कथालेखनाशी संबंधित असल्याने या साहित्यप्रकारात नवेपणा आणण्याची धडपड दिसते.

८. गोमंतकातील निसर्ग आणि समाजजीवन हे साहित्याच्या केंद्रस्थानी दिसतात.
९. प्रादेशिकतेबरोबर वैश्विकतेचाही विचार.

संदर्भ:

१. सरदेसाई लक्ष्मणराव (अध्यक्षीय भाषण), १५ वे गोमंतक मराठी साहित्य संमेलन, ३१, डिसेंबर १९७७.
२. तत्रैव.
३. जोशी श्री. ज. (प्रस्ता.) वेचक लक्ष्मणराव सरदेसाई, सन पब्लिकेशन, पुणे, १९८६, पृ. क्र. ५.
४. बोडके नरेंद्र (मुलाखत), १५व्या गोमंतकीय मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष लक्ष्मणराव सरदेसाई यांच्या साहित्यनिर्मितीचा वेध घेणारी मुलाखत, गोमंतक, ३१ डिसेंबर १९७७.
५. तत्रैव.
६. अंदवत म. ना. , प्रदक्षिणा खंड १, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, १९४१, पृ. क्र. १४५.
७. सरदेसाई लक्ष्मणराव (अध्यक्षीय भाषण), १५ वे गोमंतक मराठी साहित्य संमेलन, उनि.
८. सरदेसाई लक्ष्मणराव, गोव्याकडची माणसं, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, १९८१.
९. कानोळकर बाळकृष्णजी, प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई यांची कथा : एक शोध, गोमंतक मराठी अकादमी, गोवा, २००५, पृ. क्र. ५९०.